

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Г. С. Дем'янчук. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г. С. Дем'янчук, Б. Г. Дем'янчук, А. Г. Дем'янчук. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2006. – 293 с.

Проблема становлення й розвитку краєзнавства в Україні має сталий науковий інтерес. Зародилося воно в глибині століть і безперервно розвивається донині. Це й закономірно. Адже краєзнавство включає в себе як гуманітарні, так і природничі науки, сприяє взаємозв'язку між ними, досліджуючи взаємовпливи історії, культури й природи на місцевому рівні, усебічно охоплюючи життєдіяльність людини, формуючи її національну свідомість і патріотизм.

У рецензованому дослідженні авторами зроблено спробу узагальнити досвід краєзнавців минулого, висвітлити напрями їхньої діяльності, створити цілісну картину розвитку краєзнавства в Україні. Ними усвідомлено ту обставину, що свій посильний вклад у розвиток краєзнавства від його зародження в давньоруський період до сьогодні вносили як ентузіасти-аматори, так і відомі вчені. Виходячи із завдань, поставлених перед собою, дослідники розглядають розвиток краєзнавства в Україні із часу його появи до кінця ХХ ст.

Рецензована праця складається з передмови, чотирьох розділів і висновків. У передмові автори слушно підкреслюють, що краєзнавство – це творчо-пошукова діяльність, пізнання історії та природи, матеріальної й духовної культури певної території – краю, сума здобутих знань та їх популяризації серед населення. Воно має стати важливим чинником консолідації нації, відродження, збагачення й збереження культурної спадщини, формування національної самосвідомості, а також формою масової самопізнавальної та популяризаторської діяльності, за допомогою якої кожен житель села чи міста повинен відчувати свою причетність – особисту, свого роду, своїх земляків – до історії всього українського народу.

Перший розділ дослідження присвячений витокам краєзнавства. Тут наголошується на тому, що з давніх часів стихійне народне краєзнавство формувалося на ґрунті такої духовно-психологічної риси людини, як знаннелюбність. Елементи народних знань писемно фіксувалися в давній вітчизняній літературі й виразно проявились уже у творах давньоруського періоду: “Повісті минулих літ”, “Слові про Ігорів похід”, “Галицько-Волинському літописі” тощо. Тогочасні автори добре знали Київ, Галич, Володимир та інші міста з їх околицями, розташування князівських і боярських дворів, монастирів, церков, а також шляхи, близькі та далекі села.

Згодом народне краєзнавство більш повно відобразилося в земських і гродських книгах – писемних документальних джерелах XV–XVIII століть. Тут є відомості про населені пункти, замки, фільварки, першопочатки промисловості – залізні та скляні гути, рудні, цегельні, вапнярки, млини, папірні.

Як слушно підкреслюють автори, добре знали свій край і українські козаки, що допомагало їм ефективно воювати з ворогами й перемагати їх. Значний обсяг народно-географічних знань мали чумаки. Вирушаючи в Крим по сіль, вони ніколи не блукали в степу. Орієнтирами для них були численні кургани, річки, балки.

Про минувшину кожної місцевості багато можна довідатися з усного літопису народної пам'яті – переказів, топонімічних та інших легенд, пісенного епосу. Усвідомлюючи це, їх із часом почали записувати. У XVII столітті місцеві легенди збирали й записували такі відомі діячі, як Й.Галятовський і П.Могила, а в XIX столітті Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, В.Антонович, М.Драгоманов, І.Срезневський, І.Франко, В.Гнатюк та інші.

Усний літопис народної пам'яті береже історичну правду й часто спростовує пізніші ідеологічні вигадки та фальсифікації історії, що були досить поширеними в період тривалого бездержавного існування українського народу. Тут доречно згадати, зокрема, гайдамацький та опришківський рухи, голодомор 1932–1933 років, національно-визвольну боротьбу УПА тощо.

Далі автори приділяють увагу зародженню писемного краєзнавства, наголошуючи, що певною мірою його попередником в Україні було літописання. У XVI–XVIII століттях краєзнавчі елементи чітко виступають у козацьких літописах Г.Габ'янки, С.Величка, Самовидця й численних крайових літописах – Львівському, Острозькому, Добромильському, Хмільницькому та інших. А в останній чверті XVIII століття з'являються, переважно в Петербурзі, перші друквані українські видання, що мають і регіональний характер. Поступово починає формуватись історичний напрям краєзнавства. Тоді схильність до пізнання національної історії проявляли, передусім, нащадки українського козацтва. Вони збирали й колекціонували старожитності, були авторами історичних праць. Це стосується, зокрема, Петра Симоновського, Василя Рубана, Опанаса Шафонського, Василя Полетики, Федора Туманського, Якова Марковича та інших.

Поштовхом до розвитку краєзнавчих досліджень у першій половині XIX століття стали такі відомі праці з вітчизняної історії, як чотиритомна “Історія Малої Росії” Дмитра Бантиша-Каменського й “Історія Малоросії” Миколи Маркевича. Першими власне історико-краєзнавчими дослідженнями цього періоду, на думку авторів, були праці “Історія міста Києва” та “Короткий опис Києва” Максима Берлінського, “Волинські записки” Степана Русова, “Історико-статистичний опис Харківської губернії 1836 року” Вадима Пассека, “Записки про Полтавську губернію” Миколи Арендаренка, “Місто, нині містечко Степань” Михайла Максимовича, “Луцьк”, “Нарис історії Чернігова” Василя Домбровського та ін.

Автори слушно наголошують на тому, що саме наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. сформувались основні складники краєзнавства й тому вони вважають цей період часом його зародження в Україні, хоч воно й не мало тоді чітко вираженого характеру.

У другому розділі всебічно розкривається проблема розвитку краєзнавства в першій половині XIX століття. У цей час у науково-культурному середовищі досить чітко усвідомлюється потреба вивчення регіонів. В університетських містах Києві, Харкові й Одесі створюються перші наукові товариства, які зосереджують свою діяльність на потребі вивчення регіонів. У 30–40-х роках XIX ст. у Харкові активно діяв гурток “любителів української народності” (І.Срезневський, А.Метлинський, П.Гулак-Артемівський та ін.), який організовував фольклорно-етнографічні експедиції для дослідження Слобожанщини. У 1833–1838 роках у шести випусках вийшов підготовлений І.Срезневським збірник “Запорізька старовина”, що містив історичні пісні й перекази. Він значною мірою сприяв пробудженню інтересу в сучасників до минулого українського козацтва.

У Києві ініціатором формування наукових осередків був відомий учений, перший ректор Київського університету М.Максимович. 1835 року тут був заснований Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей, що став першою пам'яткоохоронною організацією в Україні. До речі, М.Максимович чи не першим серед учених усвідомив потребу організувати вивчення народної культури в регіонах на науковій основі. Він записує й видає збірники українських народних пісень, публікує ряд краєзнавчих матеріалів.

З 1833 року розгортає свою дослідницьку й видавничу діяльність Одеське товариство історії та старожитностей, що працювало за розробленою ним програмою народознавчих досліджень. Вийшли у світ 33 томи Записок товариства, де друкувалися матеріали з історії заселення краю, звичаї та обряди місцевого населення, описи археологічних знахідок.

Збирання краєзнавчих матеріалів, фольклорно-етнографічної спадщини слугувало обґрунтуванню національної ідентичності, що є характерним для бездержавних народів, які включалися в боротьбу за свою незалежність. У Східній Україні яскравим прикладом звертання до національних джерел були краєзнавчі, фольклорно-етнографічні й історико-культурні пошуки Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова та їх соратників, зокрема їх активна участь у роботі Археографічної комісії на початковому етапі її діяльності.

Таке ж посилення інтересу до минулого України, рідних місць, народної творчості було в той час характерним і для Галичини, яка перебувала в складі Австрії. Подорожі по рідному краю з метою вивчення історії та культури народу розпочали тут діячі “Руської трійці”, зокрема І.Вагилевич і М.Головацький. Їх матеріали частково були опубліковані в 1837 році в альманасі “Русалка Дністровая” та в пізніших виданнях.

Здобутки краєзнавчої діяльності в окреслений період супроводжувалися збиранням і колекціонуванням речових пам'яток історії та культури. Це завершувалося створенням в Україні перших музеїв з функціями збереження, охорони та дослідження пам'яток, а згодом і їхньої популяризації серед населення. Перші в Україні музеї з'явилися у Миколаєві (1806), Харкові (1807), Феодосії (1811), Одесі (1825), Керчі (1826), Києві (1836) тощо.

Наступний розділ книги автори присвятили висвітленню становлення та зміцнення краєзнавства в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. Цей процес відбувався в умовах піднесення національно-визвольного руху, що мало значний вплив на розвиток українознавчих, зокрема краєзнавчих, досліджень. Під впливом цього, розриваючи обруч офіційної “загальноруськості” та долаючи цензурні утиски, краєзнавство все ширше включає в себе національні елементи: посилює увагу до народного життя в різних місцевостях України в усіх його самобутніх виявах – історичних подіях, пам'ятках матеріальної та духовної культури.

У цей час у діяльності наукових організацій і товариств усе помітнішим стає процес регіоналізації досліджень, який і утверджує краєзнавство. Посилюється потреба реєстрації літературних джерел, розвивається краєзнавча бібліографія, збагачується джерельна база.

Активізації зацікавлення історією рідного краю значно посприяв відомий учений Осип Бодяньський, який, ставши секретарем Московського товариства історії та старожитностей і редактором його друкованого органу – “Читань в Московському товаристві історії і старожитностей”, опублікував тут найважливіші пам'ятки української історіографії ХVІІ – ХVІІІ століть.

У досліджуваний період продовжувала свою археографічну й видавничу діяльність у Києві Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. Співпрацювали з нею М.Максимович, Т.Шевченко, В.Антонович, О.Левицький та інші. Головним виданням

згаданої комісії був “Архив Юго-Западной России” (1859–1914). Вийшли у світ 35 томів. При згаданій комісії було засновано центральний архів документів до історії Правобережної України – перший в Україні державний історичний архів.

Для розвитку краєзнавства в Наддніпрянській Україні важливу роль відіграли також Комісія для опису губерній Київської військової округи, що діяла з 1851 до 1864 рр. при університеті Святого Володимира, і губернські статистичні комітети.

Після появи в 1864 році на Лівобережній Україні земств почала розвиватись і земська статистика. Саме земства стали тоді центрами краєзнавчого руху, вони сприяли підготовці й видавали нариси про повітові міста, приділяли увагу вивченню народної виробничої культури, зокрема кустарних промислів і ремесел.

Важливу роль у розвитку народознавства та краєзнавства відіграла організована в 1869 році на Правобережну Україну етнографічно-статистична експедиція на чолі з П.Чубинським. Зібрані під час цієї експедиції матеріали покладені в основу семитомного видання “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...”. Зміст і структура цього видання свідчать про величезний обсяг роботи, проведеної учасниками експедиції.

Автори підкреслюють, що з другої половини ХІХ ст. виділяється церковно-історичний напрям краєзнавства, який був пов’язаний з діяльністю Комітетів для історико-статистичних описів епархій із часописами “Губернские епархиальные ведомости”. Київською духовною академією та активною роботою священників з опису приходів. Тут слід назвати, зокрема, вагомий творчий краєзнавчий доробок Юхима Сіцінського з Кам’янца-Подільського, Миколи Петрова з Києва та інших.

Авторами наголошується, що краєзнавче обстеження України організовувало та стимулювало й Історичне товариство Нестора-Літописця, що діяло в Києві з 1873 року. У ньому працювали В.Антопович, М.Біляшівський, О.Лазаревський, О.Левицький, Д.Багалій, М.Грушевський та ряд інших учених, які внесли вагомий вклад у скарбницю української історичної науки, зокрема краєзнавства.

Золотою сторінкою українського краєзнавства була подвижницька комплексна науково-краєзнавча діяльність Дмитра Яворницького з історії українського козацтва, що увінчалася появою ряду праць з його історії.

Не залишилося поза увагою авторів і те, що в 1887–1914 роках були створені й діяли в губерніях державні наукові інституції – Вчені архівні комісії, які виявляли, описували й аналізували писемний і друкований документальний матеріал, що стосувався місцевої історико-культурної спадщини. Вони також охороняли, зберігали й досліджували зібраний матеріал, засновуючи історичні архіви, музеї та бібліотеки. Ці комісії виконували роль місцевих історико-краєзнавчих товариств, публікували праці своїх членів. Активно діяли, зокрема, Чернігівська, Полтавська, Катеринославська, Київська й Таврійська Вчені архівні комісії. Найбільше проявили себе в науково-краєзнавчій діяльності А.Маркевич із Сімферополя, В.Модзалевський із Чернігова, В.Біднов, Д.Яворницький, Д.Дорошенко, А.Синявський з Катеринослава та інші дослідники.

У розвитку краєзнавчих досліджень важливу роль відіграло й Товариство дослідників Волині, що діяло в 1900–1920 роках у Житомирі й стало першою власне краєзнавчою організацією в Україні. Воно здійснювало комплексне краєзнавче вивчення згаданого регіону. Особливою активністю відзначався член природничої секції, майбутній академік Павло Тутковський.

Певний внесок у розвиток краєзнавства зробило також Українське наукове товариство, що діяло в Києві в 1907–1921 роках. На початку ХХ ст. виходили у світ “Записки УНТ”, “Український етнографічний вістник”, журнал “Україна”, на сторінках яких публікувалися наукові та краєзнавчі дослідження.

В окреслений період у Східній Україні з’явився ряд нових музеїв, в експозиціях яких належне місце займали пам’ятки української старовини. У кінці ХІХ століття

появляються музей Полтавського губернського земства, музей у Городку під Рівним – перший сільський музей в Україні, заснований Ф.Штейнгелем, історичний музей у Конотопі, створений за ініціативою відомого вченого О.Лазаревського, міський музей старожитностей у Херсоні. У 1902 році Чернігівське земство відкрило Музей українських старожитностей В.В.Тарновського в Чернігові. Того ж року відкрито крайовий історико-археологічний музей імені О.Поля в Катеринославі. Пізніше з'явилися музеї в Єлисаветграді, Житомирі, Миколаєві, Глухові, Острозі та інших містах.

Належну увагу в рецензованій книзі приділено також зародженню та розвитку краєзнавства на західноукраїнських землях. Підкреслюється, що українське краєзнавство в окреслений період тут представляли Д.Зубрицький, І.Шараневич, В.Ільницький, Ю.Целевич, брати Заклинські. Новим етапом у розвитку краєзнавства була активна різностороння діяльність у цій галузі І.Франка, який виступив як перший історик і теоретик краєзнавства в краї.

Згадано й про те, що в кінці ХІХ століття краєзнавство в Галичині, Буковині та Закарпатті відчутно активізується. Його тоді підтримували й розвивали товариство “Просвіта” та НТШ. Особливо активними в останньому були відомі вчені В.Гнатюк і В.Шухевич.

У цьому розділі автори аналізують також роль преси в розвитку краєзнавства в Україні. Тут іде мова про часописи “Основа”, “Киевская старина”, губернські та єпархіальні “Відомості”, про краєзнавчу тематику в тогочасній регіональній періодиці.

Наприкінці розділу автори слушно зауважують, що царський уряд робив усе для того, щоб у друкованій літературі не зустрічалось і згадки про окремішність і самобутність українського народу та його культури. Тому краєзнавство в Східній Україні брутально утримувалося в ідеологічних рамках “загальноросійськості”. На західноукраїнських землях імперську політику проводив уряд Австро-Угорщини. Тому й тут тривалий час краєзнавство було переважно німецьким і польським, а українське – і за мовою й за духом майже до кінця ХІХ століття – московфільським. І лише вчені НТШ з кінця ХІХ століття поступово змінили цю тенденцію в інтересах справжньої об'єктивності української науки.

В останньому розділі автори розглянули розвиток краєзнавства в Україні у ХХ столітті. Спочатку вони аналізують стан краєзнавства в 20–30-ті роки в Радянській Україні. Ними приділено належну увагу розгляду ролі Всеукраїнської академії наук, Інститутів народної освіти, науково-дослідних кафедр і кабінетів краєзнавства в розвитку краєзнавчого руху. Згадано й про те, що в рамках історико-філологічного відділу Академії наук та його історичної секції з ініціативи М.Грушевського в 1924–1925 роках було створено чотири комісії порайонного дослідження України: Правобережжя та Києва, Лівобережної України й Слобожанщини, Південної України та Західної України.

Окрім того, протягом 20-х років ХХ століття УНТ, а потім ВУАН організували в окружних центрах близько 40 наукових товариств. Серед них виділялися своєю активністю Кам'янець-Подільське, Одеське, Катеринославське, Полтавське та інші.

Науково-дослідні кафедри краєзнавства, що діяли переважно при ІНО, вносили значний вклад у вивчення краєзнавства та готували кваліфікованих дослідників молодшого покоління. Активно діяли такі кафедри в Києві, Харкові, Катеринославі, Луганську, Чернігові. Їх роботі приділяли значну увагу М.Грушевський (Київ), Д.Багалій (Харків), Д.Яворницький (Катеринослав) та ін.

З 1924 року у Вінниці в царині краєзнавства активно діяв створений за ініціативою краєзнавця В.Отамановського й професора А.Ярошевича Кабінет вивчення Поділля. Лише протягом п'яти років члени осередку опублікували 30 краєзнавчих видань. З ним співпрацювали понад 50 наукових установ Західної Європи, Америки, Близького Сходу та понад 180 – тодішнього СРСР.

З активізацією краєзнавчої роботи вчені та краєзнавці на місцях усе більше відчували необхідність об'єднання своїх сил і створення в Україні координаційного центру, який очолив би увесь краєзнавчий рух. З 28 по 31 травня 1925 року в Харкові відбулася Перша Всеукраїнська конференція краєзнавців, на якій було створено Український комітет краєзнавства (УКК) як координаційний центр краєзнавчої роботи в Україні. З 1927 року УКК почав видавати часопис “Краєзнавство”, який поставив собі за мету об'єднати краєзнавчі сили, популяризувати набутий досвід, своєчасно повідомляти про новини краєзнавчої думки в Україні та світі. Та в 1930 році згаданий часопис, на жаль, перестав виходити у світ.

Незабаром, з кінця 20-х років ХХ століття, незважаючи на широке розгортання краєзнавчого руху в УРСР, як слушно зауважують автори, визначальним стає намагання партійних органів “переключити” його на службу тоталітарній комуністичній ідеології та штучно перетворити на своє пропагандистське знаряддя.

У 1925–1929 роках відбувалося так зване “переключення” краєзнавства з традиційних галузей (археологія, антропологія, етнографія) на “сучасні актуальні, як-от: виробничі сили, розшарування села, ефективність колективізації”. Загалом “старе буржуазне” краєзнавство все більше піддавалося нищівній критиці, а “нове, радянське” отримало назву “виробничого”.

З кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. повсюдно запанували принципи “класового”, “партійного”, “виробничого” підходу до всіх явищ суспільного життя, історії, усієї науки й стали універсальним знаряддям тотальної фальсифікації. Отже, у залізних лещатах силоміць запроваджуваної ідеології краєзнавству навіть у деформованій “виробничій” формі не можна було існувати. У 30–50-х роках ХХ століття воно в Україні перебувало практично під заборонаю, а молоді покоління виростили, зовсім не знаючи історії України. Усю тогочасну ідеологічну систему О.Довженко справедливо назвав “вихованням безбатченків”, “безбатченків без роду, без племені”.

Далі автори висвітлюють розвиток краєзнавства в Західній Україні, яке тут, незважаючи на протидію державних органів міжвоєнної Польщі й шовіністичної частини польської громадськості, стало національним. Уже на початку 20-х років ХХ століття в Галичині створюються краєзнавчі гуртки й товариства, які внесли посильний вклад у процес національного самопізнання населення, що проявилось у заснуванні краєзнавчої періодики, виданні книжкової продукції, поєднанні краєзнавства з туризмом. Усе це ініціювалось, як правило, діячами НТШ і “Просвіти”. Під егідою останньої в 1921–1922 роках у Львові виник і діяв перший краєзнавчий осередок “Кружок любителів Львова”. У його роботі брали активну участь І.Крип'якевич, І.Свенціцький, Й.Застирець, І.Труш, О.Степанів, М.Голубець та інші вчені й діячі культури.

У 1924 році в Галичині виникло українське крайове краєзнавчо-туристичне товариство “Плай”, яке відкрило філії в ряді міст краю. У 1932 році “Плай” започаткував курси львовознавства, а в 1935 році разом з Українським фотографічним товариством організував виставки “Наша Батьківщина у світліні”, “Львів у світліні” тощо. З'явилися і документальні історичні й етнографічні кінострічки “Кринос”, “Борислав”, “Гуцульщина”, “Весілля на Покутті”, “Йордан у Львові”, підготовлені українською фірмою “Фотофільм”. А з 1937 року товариство “Плай” почало випускати часопис “Наша Батьківщина” – перший суто краєзнавчий часопис у Галичині. Численні краєзнавчі публікації друкувалися також на сторінках журналів “Стара Україна”, “Сьогочасне і минуле”, “Життя і знання” та ін. На сторінках “Літопису Червоної калини” публікувалося багато матеріалів про національно-визвольні змагання українців у першій чверті ХХ ст.

З'явилися в міжвоєнний період у Галичині й нові музеї: у Коломиї – “Гуцульщина”, Самборі – “Бойківщина”, Стрию – “Верховина”, Сяноку – “Лемківщина”, Перемишлі – “Стривігор” та інші, що вивчали життя й побут різних регіонів Галичини.

Музейники та науковці НТШ проводили археологічні розкопки, організовували виставки, брали участь у міжнародних з'їздах істориків та археологів.

Розвивався український краєзнавчий рух і на Західній Волині, Закарпатті та Буковині, хоч не так інтенсивно, як у Галичині. На Волині виділявся своєю невтомною працьовитістю Олександр Цинкаловський. Він усебічно вивчав Волинь, Полісся та Підляшшя. На Закарпатті активність на ниві краєзнавства проявляли Августин Волошин, Гядор Стрипський, Володимир Бірчак та ін. Діяльними були краєзнавчі осередки в Луцьку, Кременці й Рівному на Волині та Мукачевому й Ужгороді на Закарпатті.

Далі автори висвітлюють стан краєзнавства в Україні в післявоєнні роки. Наголошується, що як і в 30-ті роки для тоталітарної системи з її “залізною” ідеологією краєзнавство залишалось небезпечним і неблагонадійним тому, що порушувало встановлені правила “одностайності” й часто входило в заборонені режимом зони минулого. Через те воно й надалі було під кригою заборон і забуття.

Повільний процес відродження краєзнавства розпочався лише в період “хрущовської відлиги” кінця 50-х – початку 60-х років ХХ ст. В окремих областях краєзнавці стали самоорганізовуватись. Але загалом у 60–80-ті роки для краєзнавства характерні організаційна аморфність, відсутність координаційних центрів, нечисленність діяльних осередків на місцях.

Одночасно краєзнавство утверджувалось у навчально-виховному процесі в школах і вищих навчальних закладах при вивченні історії, географії та літератури. Та все ж воно мусило розвиватись у тісних ідеологічних рамках. Проте фахове зростання спеціалістів у регіональних наукових центрах привело до кількісного зростання краєзнавчої літератури, яке помічається з другої половини 50-х років ХХ ст. Хоча в ряді таких видань використовувались архівні документи, їх добір та інтерпретація здійснювалися за задалегідь прийнятими схемами з метою втиснути всю складну, суперечливу історію в штучні фальшиво-оптимістичні концепції. Через те вони позначені односторонністю трактування історичних подій, цілковитою підпорядкованістю ідеологічним догмам.

Пріоритетною тематикою краєзнавства було ілюстрування боротьби за радянську владу, соціально-економічних перетворень, перемоги у війні 1941–1945 років, досягнень “розвинутого соціалізму”. Ряд історичних подій, пов'язаних з боротьбою українського народу за незалежність, замовчувались, а ті, яких не можна було замовчати, піддавалися фальшуванню. Така селекція, диктована “партійно-класовим підходом”, була характерна, у першу чергу, для історичного та літературного краєзнавства.

Як слушно зауважують автори, найбільшим здобутком усього краєзнавства 60–70-х років ХХ століття було 26-томне видання “Історії міст і сіл Української РСР” (1967–1974). До його підготовки були причетні близько 100 тисяч чоловік, які провели значні пошуки джерел і літератури. Однак сувора регламентація тематики й змісту видання призвела до схематичного зображення та збіднення історичного процесу. Багато зібраних краєзнавцями матеріалів не ввійшли до текстів видань, зокрема події, пов'язані з національно-визвольним рухом, особливості традиційно-побутової культури тощо.

Із 60-х років ХХ ст. важливим чинником у розвитку краєзнавства стало Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Товариство поставило перед собою мету виявляти, охороняти, досліджувати й пропагувати пам'ятки історії та культури. Та через згадані вище причини ідеологічного контролю й тиску організації товариства переважно зосереджували свою діяльність на спорудженні, охороні та пропаганді пам'яток революційної, бойової й трудової слави. Інші ж пам'ятки значною мірою залишалися поза сферою реального впливу організацій товариства. Водночас слід згадати й про те, що за ініціативою активістів товариства та за його фінансової підтримки в селі Пирогові під Києвом було засновано скансен – Музей народної архітектури та побуту України, який нині є одним з найбільших у світі.

У період “перебудови” в регіонах України почали виникати краєзнавчі товариства, активніше стала з’являтися краєзнавча література. 27 березня 1990 року в Києві відбувся установчий з’їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців. В її роботі головним напрямом було задекларовано розвиток краєзнавчого руху в органічному поєднанні державних, громадських і шкільних форм, залучення до пізнання рідного краю широких верств населення. Та, на жаль, діяльність згаданої спілки має віртуальний характер.

Наприкінці розділу автори приділили увагу українському краєзнавству в діаспорі. Воно є своєрідним феноменом, бо зародилося ще в 20-х роках ХХ століття та існує поза Україною й досі. Спочатку воно виникло в країнах поселення української діаспори в Європі, а після Другої світової війни – і на американському континенті, зокрема в США та Канаді. В останніх, зокрема, з’явилися різні товариства та дослідні осередки: “Бойківщина”, “Гуцульщина”, “Лемківщина”, “Буковина”, “Волинь” та інші. Значними осередками вивчення історії та культури України є також закордонні осередки НТШ, Українське історичне товариство, Канадський інститут українських студій, Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут дослідів Волині тощо. Згадані інституції в різні роки підготували й видали ряд історико-мемуарних збірників та інших видань краєзнавчого характеру, де вміщено багато цікавих матеріалів про різні регіони України.

Водночас слід наголосити на тому, що в рецензованій книзі мають місце й деякі недоліки. Так, у третьому розділі, де йдеться про краєзнавство в ХІХ столітті, дуже поверхово згадано про вклад у розвиток краєзнавства дослідників Галичини й Буковини та зовсім упущено розвиток краєзнавства на Закарпатті. Не згадано про науковий доробок представників Ставропігійського інституту та Народного дому у Львові, неглибоко охарактеризовано роль НТШ і музеїв у розвитку краєзнавства в Галичині.

У четвертому розділі дещо хаотично показано розвиток краєзнавства в Україні на початку ХХ століття та в роки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років. Поверхово показано розвиток краєзнавства в міжвоєнний період на Закарпатті, а на Буковині – упущено зовсім. Спрощено показано також особливості роботи Українського товариства охорони пам’яток історії та культури. Майже не охарактеризовано стан краєзнавства в Україні в роки її незалежності.

Незважаючи на це, загалом рецензована книга, безумовно, є вагомим внеском у вивчення складної, а іноді й трагічної історії українського краєзнавства. Вона буде цікавою для науковців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією України та її регіонів.